

XATİRƏLƏRDƏ YAŞAYAN ELM XADİMİ (ABDULƏHƏD SƏFTƏR OĞLU HƏSƏNOV) – 120

Azərbaycanda nəzəri təbabətin inkişafında və tibbi kadrların hazırlığında böyük xidmətləri olmuş görkəmli biokimyəçi alim A.S.Həsənovun anadan olmasından 120 il keçir. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü, tibb elmləri doktoru, professor, əməkdar elm xadimi, əməkdar həkim **Abdüləhəd Səftər oğlu Həsənov** 1900-cü ildə Şamaxı şəhərində anadan olmuşdur.

A.S.Həsənov orta təhsilini realni məktəbdə aldıqdan və bir neçə il əmək fəaliyyəti ilə məşğul olduqdan sonra 1922-ci ildə Bakı Dövlət Universitetinin Tibb fakültəsinə daxil olmuşdur. 1927-ci ildə həmin fakültəni bitirdikdən sonra xüsusi patologiya və terapiya kafedrasının ordinatoru vəzifəsində işləmişdir. Tibb elminə olan sonsuz marağı onu 1931-ci ildə Azərbaycan Tibb İnstitutunun aspiranturasına gətirmişdir. Moskva şəhərində uzunmüddətli elmi məzuniyyətlərdə olmuş, görkəmli biokimyəçi alimlərdən A.N.Baxın, S.E.Severinin və A.E.Braunşteynin rəhbərliyi altında Eksperimental Təbabət İnstitutunda çalışmışdır. Gərgin elmi axtarıların nəticəsi olaraq 1936-cı ildə “Maddələr mübadiləsinin aralıq məhsullarının hidrogen-peroksid vasitəsilə oksidləşməsi şəraitində oksihemoqlobinin katalitik təsiri” mövzusunda namizədlik, 1937-ci ildə isə “Proteoliz və heyvanların toxuma proteazalarının təsir şəraiti haqqında məsələlər” mövzusunda doktorluq dissertasiyaları müdafiə edən A.S.Həsənov həmin il Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunun Biokimya kafedrasına müdir seçilmiş və ömrünün sonuna qədər – 35 il həmin vəzifədə çalışmışdır. A.S.Həsənov bütün ömrü boyu intensiv elmi-tədqiqatla məşğul olmuş, elmi fəaliyyətini pedaqoji işlə səmərəli surətdə əlaqələndirmişdir. Onun tədqiqatlarına qədər karotinin insan və heyvan orqanizmi üçün bioloji əhəmiyyəti tam aydın deyildi. A.S.Həsənov ilk dəfə olaraq, karotinin insan orqanizmində A vitamininin provitamini olmaqla bərabər, mübadilə proseslərində sərbəst şəkildə də iştirak etdiyini sübuta yetirmiş və bu proseslərin müxtəlif mexanizmlərini aydınlaşdırmışdır. Bundan əlavə, A.S.Həsənov Naftalan neftinin təsir mexanizmlərinin öyrənilməsi sahəsində geniş tədqiqat işləri aparmışdır. Onun tədqiqatları sayəsində aydın olmuşdur ki, Naftalan nefti ilə karotin qarışığının toksik təsiri nativ Naftalan preparatlarının eyni təsirinə nisbətən xeyli azdır və bu qarışıq yaraların sağalmasını əhəmiyyətli dərəcədə sürətləndirir. Bu tədqiqat sayəsində A.S.Həsənovun tibb praktikasına təbiiq etdiyi “Karotonaftalan” preparatı (karotinlə Naftalan neftinin qarışığı) Böyük Vətən Müharibəsi illərində yaralı əsgərlərin müalicəsində müvəffəqiyyətlə təbiiq edilmişdir.

A.S.Həsənovun elmi tədqiqatlarından aydın olmuşdur ki, karotin qeyri-spesifik toxuma proteazalarının – katepsinlərin fəallığını azaltmaqla, hüceyrə zülallarını mühafizə edir, yəni onların qənaətlə sərf edilməsinə şərait yaradır və eyni zamanda qıdanın tərkibində olan zülalların miqdarı və keyfiyyəti karotinin toxumadaxili çevrilmələrinə muhum təsir göstərir.

A.S.Həsənovun aşkara çıxardığı maraqlı elmi faktlardan biri də bundan ibarətdir ki, zülalsız ərzaq məhsulları ilə qidalanma şəraitində toxumalar karotini özlərində saxlamaq qabiliyyətini itirir. Aparılan tədqiqatlar karotinin və bir sıra vitaminlərin həzm sistemindən sorulmasının qanunuyğunluqlarını aşkara çıxarmağa imkan vermişdir. A.S.Həsənovun

angiostomiya edilmiş hevvanlar üzərində apardığı təcrübələr sayəsində aydın olmuşdur ki, karotinin A vitamininə çevrilməsi prosesi bağırsağ divarının epitel hüceyrələrində baş verir. Bu, vitaminologiya elmi üçün böyük yenilik olmuşdur.

A.S.Həsonov Azərbaycanın kurort amillərinin müalicəvi təsir mexanizminin öyrənilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi. Onun tədqiqatları arasında Naftalan neftinin, «İstisu» və «Sirab» mineral sularının maddələr mübadiləsinə təsirinin mexanizmlərinin aydınlaşdırılması mühüm yer tutmuşdur. Onun Naftalan nefti ilə karotinin bərgə təbiiği zamanı orqanizmdə baş verən dəyişikliklər öyrənilməsinə dair çoxsaylı tədqiqat işlərinin nəticələri 1948-ci ildə çap edilmiş «Karotonaftalan» adlı monoqrafiyasında öz əksini tapmışdır. Alimin öz əməkdaşları ilə bərgə apardığı tədqiqat işləri sayəsində «İstisu» və «Sirab» mineral sularının maddələr mübadiləsinə

təsirinin bir sıra maraqlı cəhətləri aşkar edilmiş, tibb işçilərinə həzm sisteminə gedən biokimyəvi proseslərə məqsədyönlü surətdə təsir etmək imkanı yaranmışdır.

Yuxarıda şərh edilənlərdən əlavə, A.S.Həsonov işlərin biokimyəsi, tireotoksikoz, avitaminoz və hipervitaminoz vəziyyətləri, farmakologiyanın biokimyəvi problemləri, Azərbaycanın ölkə patologiyasının klinik-biokimyəvi aspektləri sahəsində də əsaslı tədqiqatlar aparmışdır. Onun B₁₂ vitamininin bioloji əhəmiyyətinin öyrənilməsinə həsr edilmiş tədqiqat işlərinin vitaminologiya elminin inkişaf tarixində xüsusi yeri vardır. Alimin vitaminologiya (xüsusən B₁₂, C, B və PP vitaminlərinin normal və patoloji şəraitdə orqanizmə təsiri) sahəsində apardığı tədqiqat işlərinin nəticələri 1959-cu ildə Moskvada nəşr edilmiş «Vitaminlər və sağlamlıq» əsərində öz əksini tapmışdır.

A.S.Həsonov elmi kadrlar hazırlanması sahəsində də böyük və səmərəli iş aparmışdır. Onun rəhbərliyi altında 12 doktorluq, 42 namizədlik dissertasiyası işlənərək, müdafiə edilmişdir. O, səmərəli elmi fəaliyyətlə birlikdə, yüksək səviyyəli pedaqoji fəaliyyətlə də məşğul olmuşdur. Bu gün Azərbaycanın səhiyyə sisteminə fəaliyyət göstərən həkimlərin yaşlı nəslini onu parlaq zəka sahibi olan bir pedaqoq kimi xatırlayır.

A.S.Həsonov Azərbaycan Tibb İnstitutunun tələbələrini dərslik və dərs vəsaitləri ilə təmin etməsinə xüsusi diqqət və qayğı göstərirdi. O hələ 1933-cü ildə həmkarı H.Q.Səfərovla birlikdə tibb institutu tələbələri üçün latın qrafikası ilə ikicildlik «Fizioloji kimya» dərsliyi yazıb çap etdirmişdir. 1963-cü ildə A.S.Həsonov əməkdaşları ilə birlikdə B.İ.Zbarski və b-nin «Bioloji kimya» dərsliyini rus dilindən milli dilimizə tərcümə edərək tələbələrə istifadəsinə vermişdi. A.S.Həsonovun ömrünün son illərində öz elmi məktəbinin yetişdirmələri olan N.A.Rzəyev, F.Q.İslamzadə və A.M.Əfəndiyevlə birlikdə yazdığı əsaslı «Bioloji kimya» dərsliyi onun vəfatından sonra – 1974-cü ildə işıq üzünə girmiş, 1989-cu ildə isə digər müəlliflər (F.Q.İslamzadə, A.M.Əfəndiyev) tərəfindən yenidən işlənmiş və tamamlanmış şəkildə təkrarən çap edilmişdir. Adı çəkilən dərslik və monoqrafiyalardan əlavə, A.S.Həsonovun qələmindən 160-a qədər elmi əsər çıxmışdır.

A.S.Həsonov səmərəli elmi-pedaqoji fəaliyyətini böyük ictimai-siyasi fəaliyyətlə üzvi surətdə əlaqələndirən yüksək səviyyəli Azərbaycan ziyalı idi. O, 1938-1941-ci illərdə, o vaxtlar müstəqil surətdə fəaliyyət göstərən Azərbaycan Əczaçılıq İnstitutunun elmi işlər üzrə direktor müavini vəzifəsində işləmiş, eyni zamanda Azərbaycan Dövlət Tibb İnstitutunda da həmin vəzifəni yerinə yetirmişdir. A.S.Həsonov 1953-1967-ci illərdə Azərbaycan SSR Səhiyyə Nazirliyi Tibbi-Elmi Şurasının üzvü olmuş, 1964-1967-ci illərdə N.Nərimanov adına ADTI-nin nəzəri tibb elmləri üzrə İxtisaslaşdırılmış Müdafiə Şurasına rəhbərlik etmişdir. O, ümumittifaq miqyasında keçirilən bir sıra elmi qurultay və konfransların təşkil edilməsində yaxından iştirak etmişdir.

A.S.Həsonov 1958-ci ildə keçmiş SSRİ-nin Ümumittifaq Biokimyəçilər Cəmiyyətinin təsis qurultayında cəmiyyətin idarə heyətinə üzv seçilmiş, 1946-1964-cü illər ərzində İ.P.

Pavlov adına Ümumittifaq Fiziologiya Cəmiyyəti idarə heyətinin üzvü olmuş, 1944-1955-ci illər ərzində Azərbaycan fizioloqlar, biokimyəçilər və farmakoloqlar cəmiyyəti idarə heyətinin sədri, 1955-1962-ci illərdə isə sədr müavini vəzifələrini yerinə yetirmişdir. Bunlardan əlavə, 1958-ci ildə A.S.Həsonovun təşəbbüsü ilə Azərbaycan Biokimyəçilərinin Elmi Cəmiyyəti təşkil edilmiş və o özü ömrünün sonuna qədər həmin cəmiyyətə rəhbərlik etmişdir. A.S.Həsonov 1963-1965-ci illərdə Bakı şəhər sovetinin deputatı olmuşdur.

Qeyd etmək lazımdır ki, A.S.Həsonovun ictimai fəaliyyətində onun Azərbaycan

Biokimyəçilər cəmiyyətinə rəhbərlik etdiyi dövr xüsusilə mühüm yer tutur. Bu cəmiyyət əvvəllər fizioloqların elmi cəmiyyətinin nəzdində fəaliyyət göstərirdi. Lakin A.S.Həsonovun və onun elmi məktəbinin çoxsaylı yetimlərinin gərgin və səmərəli fəaliyyəti respublikada müstəqil biokimyəçilər cəmiyyəti təşkil edilməsinə tarixi zərurət yaratdı; 1958-ci ildə təsis edilən biokimyəçilər cəmiyyəti sonralar bioloji kimya sahəsində elmi işlərin əlaqələndirilməsində və təşkilində əvəzsiz rol oynadı, A.S.Həsonov isə 1972-ci ilə qədər fəal olaraq, bu cəmiyyətə rəhbərlik etdi.

A.S.Həsonov Böyük Tibb Ensiklopediyasının I və III nəşrlərində kimya redaksiyasının redaktoru olmuş, Siyasi və Elmi Bilikləri Yayan Ümumittifaq cəmiyyətinin (Ümumittifaq «Bilik» cəmiyyəti) idarə heyətinin respublika şurasında tibb bölməsinin sədri vəzifələrini yerinə yetirmiş, respublikamızın əhalisi arasında tibbi və gigiyeni biliklərin yayılmasında və bu işin təşkilində əvəzsiz xidmət göstərmişdir. O, uzun illər ərzində SSRİ EA-nın «Biokimya» jurnalının redaksiya şurasının, «Azərbaycan Tibb jurnalı»nın redaksiya heyətinin və Respublika Səhiyyə Nazirliyi nəzdində elmi-tibbi şuranın idarə heyətinin üzvü olmuşdur.

A.S.Həsonovun məhsuldar elmi fəaliyyəti hökumət orqanlarının da diqqətindəndən yayınmamışdır. O, 1962-ci ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyasının müxbir üzvü seçilmiş, tibb kadrlarının yetişdirilməsində və biokimya elminin tərəqqisində xidmətlərinə görə, müxtəlif illərdə «Lenin» (1953), «Şərəf nişanı» (1948) ordenləri, «Qafqazın müdafiəsinə görə» medalı (1944) ilə, həmçinin dəfələrlə müxtəlif Fəxri fərmanlarla və «Səhiyyə əlaçısı» döş nişanı ilə təltif edilmiş, Azərbaycan SSR-in «Əməkdar həkim» (1942) və «Əməkdar elm xadimi» (1943) fəxri adlarına layiq görülmüşdür.

Müasirləri A.S.Həsonovu istedadlı, əməksevər və yüksək erudisiyalı alim, xeyirxah və qayğıkeş yoldaş kimi tanıyırdılar. Böyük alim, pedaqoq, xeyirxah təbiətli insan olan A.S.Həsonovun xatirəsi onun çoxsaylı tələbələrini, ardıcıllarını və bütün onu tanıyanların qəlbində özünə həmişəlik yer tapmışdır.

F.İ.İslamzadə
A.M.Əfəndiyev

Azərbaycan Tibb Universitetinin
Biokimya kafedrasının əməkdaşları